

Особливості формування компетентнісного підходу у вивченні історико-культурних процесів суспільства у ЗЗСО

*Мороз Олена Василівна¹, Сеньківська Галина Ярославівна²,
Легін Вікторія Борисівна³*

Опубліковано	Секція	УДК
28.02.2023	Освіта/Педагогіка	37

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7714913>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Сучасні вимоги до функціонування середньої освіти в Україні та світі потребують осмислення, оскільки використання нових підходів для розуміння історико-культурного розвитку потребує докладнішого розгляду. Метою цієї статті є дослідження особливостей використання компетентнісного підходу до вивчення історико-культурних та суспільних процесів у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО). Досліджено умови використання компетентнісного підходу, доведено, що його основне спрямування полягає у наданні учнівству необхідних знань, умінь і навичок не лише для розуміння суспільно-культурних процесів крізь історичну призму, а й для формування необхідних навичок самостійної роботи. Увагу звернено також на проблеми і перешкоди, які з'являються у процесі впровадження компетентнісного підходу у ЗЗСО, актуалізовано важливість вироблення конкретних механізмів їх подолання.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, історико-культурні процеси, середня освіта, трансформації.

Peculiarities of the formation of a competence approach in the study of historical and cultural processes of society in institutions of general secondary education

Annotation. Modern requirements for the functioning of secondary education in Ukraine and the world need to be understood, since the use of new approaches to understanding historical and cultural development requires a more detailed consideration. The purpose of this article is to study the peculiarities of the use of the competence approach to the study of historical and cultural social processes. The research used the methods of analysis, deduction and induction, system approach. The conditions for using the competence approach were

¹ кандидат філософських наук, старший викладач кафедри історії та методики навчання факультету дошкільної і початкової освіти, історії та мистецтв, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка; вулиця Ліцейна, 1, м. Кременець, Тернопільська область, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-4130-9018>

² кандидат історичних наук, викладач кафедри історії та методики навчання факультету дошкільної і початкової освіти, історії та мистецтв, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка; вулиця Ліцейна, 1, м. Кременець, Тернопільська область, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-6360-9807>

³ кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, дошкільної та початкової освіти факультету дошкільної і початкової освіти, історії та мистецтв, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка; вулиця Ліцейна, 1, м. Кременець, Тернопільська область, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-0807-4106>

studied, and it was proved that its main direction is to provide students with the necessary knowledge, abilities and skills not only for understanding social and cultural processes through a historical prism, but also for the formation of the necessary skills for independent work. A feature of its use is the focus on the formation of certain competencies in the student environment, which are aimed at the possibility of independent learning after completing the school course. The specified requirements, which are also regulated by state educational standards, are adequate in relation to the current challenges facing the educational system. The educational process, thanks to the use of the competence approach, will orient children to active cognitive work, primarily independent, extremely effective for understanding and researching historical and cultural processes. In general, with the implementation of the competence approach, a sufficient level of training will be provided not only for continuing education in higher educational institutions, but also for understanding social and cultural processes for the ability to compete in the labor market. Current educational priorities for modern elementary schools are the formation of schoolchildren's ability to use certain technologies and theoretical knowledge. Attention is also drawn to the problems and obstacles that appear on the way to the implementation of the competence approach, the importance of developing specific mechanisms to overcome them is actualized.

Keywords: competence approach, competence, historical and cultural processes, secondary education, transformations.

Вступ

Зміни в освітній системі сучасної України продиктовані вимогами часу щодо підготовки учнівства до викликів у соціальному, освітньому, професійному житті. Запровадження системи Нової української школи (НУШ) ввело до наукового педагогічного вжитку термін «заклад загальної середньої освіти» (ЗЗСО), який від 2018р. став звичним для пояснення розвитку шкільних закладів освіти. Нові аббревіатури привнесли також нові системи підготовки здобувачів освіти, які ґрунтуються на принципово нових правилах та вимогах до освітнього процесу. Значна увага до використання новітніх підходів та методик навчання має на меті здобуття учнями певних компетентностей і теоретичних знань, достатніх для продовження навчання на вищих рівнях чи початку професійної діяльності.

Серед інших підходів до досягнення вказаних цілей вирізняється використання компетентнісного підходу, спрямованого на формування інтегральних освітніх результатів, формування серед учнівства загальних та предметних компетентностей. Загальні (або також базові) компетентності «відповідальні» за наступність і систематичність освіти упродовж життя, вони перманентно збагачуються під час наступного рівня здобуття освіти. Вони становлять основу безперервної освіти, яка сьогодні перебуває серед мегатрендів світової педагогіки. Ця актуальна тенденція в українських реаліях поєднується також із реаліями російської агресії, спрямованої не тільки проти фізичного існування українського народу, а й проти його культури, науки, минулого тощо. Варварське знищення пам'яток та заперечення права українців на існування з боку російських правлячих кіл привело до зворотних наслідків – відродження інтересу до історії України та її нації. Використання компетентнісного підходу до викладання у школі дозволить виокремити та сформулювати загальні уявлення про минуле, які стануть у нагоді випускникам шкіл під час продовження здобуття освіти.

Відзначимо, що дослідники висвітлювали пропоноване питання в численних публікаціях. На сучасному етапі вивчення важливим є дослідження О. Пометун, Н. Гупан, В. Власова, присвячене теоретичним та практичним питанням використання компетентнісно-орієнтованого підходу у вивченні історії в середній школі [5]. Вказані дослідники виклали теоретичні концепти, притаманні використанню компетентнісного

підходу у вивченні історії, охарактеризували відповідний поняттєво-термінологічний апарат, визначили структуру уроків, які відповідають упровадженню цього підходу на практиці, описали формування хронологічної, просторової, логічної, інформаційної та аксіологічної частин історичної компетентності [5]. Авторський колектив на чолі із С. Бадер комплексно розглянув питання професійного спілкування учителів крізь призму формування їхньої комунікативної компетентності. Науковці продемонстрували своє авторське визначення терміна «комунікативна компетентність», а також методи її застосування відповідно до сучасних вимог викладання у ЗЗСО [6]. А. Нікора конкретизувала понятійний апарат компетентнісного підходу, уточнила важливість окремих предметно-історичних компетенцій, які мають опанувати учні упродовж процесу навчання, та розуміння історико-культурних процесів [4]. Також важливими для розуміння сучасних трансформацій шкільної освіти в Україні є роботи В. Саєнка та інших [8], І. Скакуна [9], К. Баханова [1].

Водночас мало уваги в дослідженнях приділено тим проблемам, які постають у процесі впровадження компетентнісного підходу в сучасних ЗЗСО. Так само потребуватимуть додаткової уваги питання конкретних переваг використання цього підходу для шкільної гуманітаристики.

Отже, метою цієї статті є дослідження особливостей використання компетентнісного підходу до вивчення історико-культурних, суспільних процесів у ЗЗСО.

Результати

Важливими наслідками навчання історико-культурного розвитку є здобуття учнями певних знань, які в сучасній українській науковій педагогічній думці називають «компетенціями», «компетентностями». Іноді ці визначення тлумачаться та вживаються як синоніми – в одному сенсі. Проте між указаними поняттями є розбіжності. Якщо поглянемо на латинський корінь слова «компетенція», то дістанемо поняття, що перекладається, як «перелік проблем, з якими особа добре обізнана». Тож компетентною є та людина, яка має певні знання та здібності, які дають змогу формувати відповідні ґрунтовні висновки в окресленій галузі й ефективно працювати в ній. Слово «компетентність» походить саме від поняття «компетентний». В українській науковій та методичній літературі часто вживають терміни «компетенція» і «компетентність». Компетенціями дослідники називають насамперед відчужені, наперед задані соціальні вимоги (норми) у сфері навчальної підготовки учнів, які потрібні для їх результативної роботи в певній галузі. Під компетентністю розуміють єдність персональних характеристик учнів (ціннісних, змістових орієнтацій, теоретичних знань, практичних умінь і навичок, розвитку природних талантів і здібностей), яка формується внаслідок досвіду роботи в певних соціальних та особистих напрямках розвитку [4, с. 189]. Тому суть компетентнісного підходу виявляється в тому, щоб скерувати навчальний процес на досягнення учнями потрібних компетенцій, тобто загальних особистих здібностей для виконання певного виду роботи. Складовими елементами компетентності можна вважати знання, досвід, цінності, набуті упродовж навчання і такі, які можна вважати показниками успішності.

Використання компетентнісного підходу має на меті передбачити і запровадити чітке коло компетенцій як необхідного набору теоретичних знань, умінь, навичок, досвіду, які дають змогу ефективно здійснювати діяльність, мати певні функції. Цей набір компетенцій визначено органами державної влади, окремими установами чи особами, відповідальними за організацію певного виду діяльності [3, с. 26]. Тож відповідність вимогам щодо загальної здатності учнів здійснювати певні види робіт, які запропоновані до виконання, становить рівень компетентності учнів.

Для досягнення учнями культурно-історичних процесів використання компетентнісного підходу важливе насамперед не тому, що допомагає формувати та закладати знання, а вчить здобувачів освіти самостійно ці знання шукати та використовувати [3, с. 29]. Одним із першочергових завдань на уроках історії, мистецтва, правознавства та інших гуманітарних предметів є допомога в розумінні образів сучасності крізь призму минулого, можливість визначити непрості проблеми функціонування соціуму, ознайомити із засадами толерантності та мультикультурності, пояснивши важливість цих аспектів у сучасному глобалізованому світі, що для України, з огляду на її давні багатоетнічні традиції, є вкрай важливим. У перспективі це дає можливість реалізувати такі кроки: привчити учнів до самостійного пошуку необхідної інформації, її критичного осмислення й адекватного відтворення, із обов'язковим поясненням того, що окремі аспекти можуть мати інші трактування, які не суперечать етичним чи законодавчим нормам [7].

Відзначимо, що дехто із дослідників песимістично ставиться до можливостей компетентнісного підходу [5, с. 22–24]. Проблемним елементом постає результат навчальної діяльності, який в українських реаліях оцінюється неоднозначно. Такі тенденції диктуються насамперед «логікою подій» – після навчання учнів очікуватиме Національний мультипредметний тест (за інших обставин – Зовнішнє незалежне оцінювання), що провокує знанняве ставлення до результатів освіти [5, с. 23]. Водночас уваги заслуговують також протилежні думки. Зокрема запровадження й еволюція ЗНО відчутно вплинули на методiku викладання загальноосвітніх предметів, зокрема і суспільствознавчих. У роботі зі школярами дедалі більше уваги звертають на методи тестових моніторингів, які дають змогу оперативно контролювати й оцінювати навчальні досягнення [1, с. 65]. Якісно розроблені й укладені тестові завдання, насправді, є ефективним методом визначення рівнів учнівської загальноісторичної та загальнокультурної компетентності.

З огляду на вагу загальнопредметної компетентності сучасні тестові завдання створюються із врахуванням компетентнісного орієнтування. Їх можна використовувати як для моніторингу поточних знань та умінь, так і для проведення підсумкових замірів. Наприклад, розробку тестових завдань з історії найоптимальніше проводити із принципами єдності декількох елементів компетентностей (знань, умінь та навичок) і таких компонентів: хронологічного, термінологічного, персоналістичного, географічного, джерелознавчого та культурологічного [4, с. 192]. Завдяки цьому створення вимірювальних тестів з історії України включатиме поєднання компетентностей, знань про хронологію подій із основними історичними змістовими лініями (суспільно-політичною, соціально-економічною, релігійною, суспільно-культурною, повсякденною). Головна ціль такої системи полягає в якісному та всебічному здійсненні контрольних та оцінювальних замірів учнівських досягнень.

Будь-яке навчання основ історико-культурних процесів у ЗЗСО має ґрунтуватися на формуванні необхідних розумових дій: від найпростіших (йдеться насамперед про відтворення і пояснення) до значно складніших (використання здобутих знань), а потім – до найскладніших (учні повинні вміти аналізувати чи синтезувати факти і події, вміти оцінювати їх). Ця модель відома із сучасних посібників [2]. Водночас розумова діяльність неможлива без конкретних знань, їх первинного засвоєння й обробки. Компетентнісний підхід формує видозмінені уявлення щодо цього традиційного концепту української науки. Для традиційних освітніх парадигм функції «знати» і «пам'ятати» вважаються синонімами, хоча фактично вони такими не є. Важливість набуття компетенцій означає не лише пам'ятати деякі факти з історії, культурного розвитку чи взаємодії, а й здійснювати певні дії, пов'язані із цими знаннями [5, с. 34].

У такому разі засвоєними знаннями потрібно вважати не ті, які учні чи учениці запам'ятали, а ті, які перетворилися в них на розумові дії, вміння виконувати завдання, зокрема і не в межах шкільного навчального часу. Тож знання трансформуються із кінцевої мети (за традиційної освіти) у важливий його інструмент. Знання засвоюють для того, щоб з їх допомогою виконувати певні дії, вирішувати завдання, успішно та результативно працювати із ними, а не просто пам'ятати для загальної ерудиції (що також сумнівно). Усі процеси навчання при використанні компетентнісного підходу варто орієнтувати на активну пізнавальну діяльність учнів, переважно самостійну, яку варто підтримувати на рівні, що його потребують учні або учениці.

Українська система загальної середньої освіти завдяки компетентнісному підходу матиме змогу орієнтуватися на сучасні візії ринку праці [10, с. 148–150]. Тому важливими навчальними пріоритетами сучасних ЗЗСО є формування у випускників умінь користуватися певними технологіями й теоретичними знаннями, які відповідають рівню розвитку сучасного інформаційного соціуму [8, с. 39]. Тож додатково актуалізується поняття компетентності учня, що стає маркером визначення готовності учнів-випускників до викликів постшкільного життя, особистого та професійного становлення.

Використання компетентнісного підходу у вивченні історико-культурних процесів дало змогу з'ясувати умови створення компетентностей під час вивчення гуманітарних наук (історії і суспільства, правознавства тощо) [4, с. 191]:

1. Об'єднання змісту навчання таким способом, щоб воно було достатнім для створення певних компетентностей та їх елементарних частин, достатньо оптимізованим як для проведення активної освітньої роботи під час уроків і поза ними, так і для опанування інших важливих ключових і предметних компетентностей та практичних умінь самостійно.
2. Створення спеціальних формул організації діяльності учнів, які мають включати обов'язкові компоненти: формування цілей (цей етап важливий як для учителів ЗЗСО, так і для учнів), поетапні системи опрацювання матеріалу і створення складних умінь, які становлять основу компетентностей.
3. Упровадження спеціальних прийомів, методів та форм проведення активного навчання, які дозволять найбільш продуктивно забезпечити компетентнісні наслідки освіти.
4. Надання особливої уваги формуванню ціннісно-мотиваційних компонентів історичної компетентності через визначення відповідних завдань.
5. Певне врахування упродовж процесу навчання вікових особливостей, формування індивідуальних траєкторій та стилів навчання різних учнів.
6. Загальна потреба у формуванні сприятливого навчального середовища та психологічної атмосфери упродовж навчання.

Водночас використання компетентнісного підходу в навчанні у ЗЗСО стикнулося з деякими проблемами, частина із яких має бюрократичний характер, інші – брак мотивації учительських колективів та нестачу матеріально-технічної бази. Виявлення компетентнісної ідеї на викладацькому рівні продемонструвало та загостило низку проблем [5, с. 22–24]:

1. Пропонований державний стандарт освіти містить обов'язкові положення щодо введення компетентнісного підходу, проте в різних галузях знань документ представлений непослідовно.
2. Наявні нормативні документи, якими керуються під час організації освітнього процесу, є непослідовними, оскільки містять суперечності щодо ключових компетентностей, їх переліку. Водночас найбільшою проблемою стала відсутність способів запровадження реалізації теорії на практиці. Документи не містять чітких

рекомендацій чи інших настанов щодо того, як учителі повинні формувати учнівські компетентності. Тому чимало педагогів ухвалюють самостійні рішення, які іноді зводяться до продовження використання традиційного відтворювального навчання.

3. Компетентності досі не вважаються головними результатами здобутої освіти, як про це мовилося у критеріях оцінювання, значення нових критеріїв остаточно не укладене.
4. Формування необхідних компетентностей малоімовірно при продовженні використання учительських технологій, розроблених спеціально для знанневих методів навчання [9].
5. Бажання вчителів виконувати нові завдання на особистісному та професійному рівнях, зокрема розвивати власні здатності до реагування на зміни, гнучко ухвалювати нові рішення, уміти долати стереотипне мислення та відомі кліше на сьогодні є недостатнім [6]. Стимули для подальшого саморозвитку та підвищення власної кваліфікації загалом відсутні. Тож використання нових підходів до формування уявлення про історико-культурні процеси є під загрозою.
6. Актуальним питанням також лишається проблема взаємодії шкіл із соціальними партнерами, громадськими та культурними середовищами тощо [6]. На практиці набуття необхідних компетентностей можливе лише завдяки подібній взаємодії і активному залученню школярів до неї.

Водночас окремі положення щодо адаптації українських реалій ЗЗСО до нового шляху розвитку реалізувалися. Зауваження дослідників щодо широкого висвітлення у нормативних документах компетентнісного підходу та браку аспектів його адекватного втілення у підручниках і навчальних програмах нині вже враховані. Зокрема нові підручники та посібники [2] завдяки широкій інтеграції нових завдань та колективних методів їх вирішення, цифровізації та використанню пошукових систем тощо відповідають оновленим навчальним парадигмам.

Висновки

Отже, використання компетентнісного підходу у вивченні історико-культурних процесів суспільства у ЗЗСО є продуктивним та актуальним з погляду сучасних завдань освітньої системи. Особливістю його використання є спрямованість на формування в середовищі учнівства певних компетентностей, спрямованих на можливість самостійного навчання після завершення шкільного курсу. Такі вимоги, закріплені в державних стандартах, загалом відповідають сучасним викликам, що стоять перед середньою освітою. Компетентнісний підхід таким способом реалізує одне із принципових завдань сучасного навчання історії, мистецтва, правознавства та інших гуманітарних предметів – допомогти досягнути сучасні процеси крізь призму минулого, зрозуміти складні питання сучасного суспільного розвитку, ознайомити із засадами толерантності та мультикультурності, що є вкрай важливим для сучасного глобалізованого світу.

Навчальний процес завдяки використанню компетентнісного підходу орієнтуватиме дітей на активну пізнавальну роботу, насамперед самостійну, надзвичайну ефективну для розуміння та дослідження історико-культурних процесів. Загалом українські ЗЗСО із впровадженням компетентнісного підходу надаватимуть також достатній рівень підготовки не тільки для продовження навчання у вищих навчальних закладах, а й для розуміння суспільно-культурних процесів, що допоможе конкурувати на ринку праці. Отже, актуальними освітніми пріоритетами для сучасних ЗЗСО є формування у школярів умінь користуватися певними технологіями і теоретичними знаннями.

Безперечно, використання компетентнісного підходу має певні труднощі, насамперед пов'язані із браком фінансово-матеріальних ресурсів, мотивації в середовищі педагогів, суперечностей у нормативній базі. Конкретні методи подолання цих перешкод є актуальною темою для подальших досліджень, оскільки вироблення практичних способів подолання дасть змогу пришвидшити перехід до нових методик та систем викладання у ЗЗСО.

Список використаних джерел

1. Баханов К. О. Навчання історії в школі під кутом зору компетентнісного підходу : посіб. для вчителя. Харків : Вид. група «Основа», 2012. 127 с.
2. Васильків І., Паршин І., Островський В. Перший український король : посіб. серії «Шкільна бібліотека» для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2020. 160 с.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.
4. Нікора А. Формування предметно-історичних компетенцій як результат навчальної діяльності учнів. *Educational Dimension*. 2012. Vol. 34. P. 189–197.
5. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : метод. посіб. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 208 с.
6. Bader S., Varyanytsia L., Hrechyshkina I., Dudnyk O., Pochynkova M. Communicative competence of elementary school teachers. *Revista Tempos e Espaços em Educação*. 2022. Vol. 14 (33). URL: <https://doi.org/10.20952/revtee.v14i33.16675>
7. Bower M., Sturman D. What are the educational affordances of wearable technologies?. *Computers & Education*. 2015. Vol. 88. P. 343–353. URL: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2015.07.013>
8. Saienko V., Kurysh N., Siliutina I. Digital competence of higher education applicants: new opportunities and challenges for future education. *Futurity Education*. 2022. Vol. 2 (1). P. 37–46. URL: <https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.23>
9. Skakun I. Digital competencies of the teacher of the future. *Futurity Education*. 2021. Vol. 1 (2). P. 39–48. URL: <https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.18>
10. Trentacosta C., Izard C., Mostow A., Fine S. Children's emotional competence and attentional competence in early elementary school. *School Psychology Quarterly*. 2006. No 21 (2). P. 148–170. URL: <https://doi.org/10.1521/scpq.2006.21.2.148>